

STATUTUL PĂMÂNTULUI ÎN COSMOLOGIA PLATONICIANĂ

Adrian Cotoră

Această lucrare își propune, nu atât să ofere o prezentare a cosmologiei platoniciene, cât să dea seama de problematica suscitată de interpretarea anumitor pasaje ale operei lui Platon. *Timaios*, *Republica*, *Phaidros*, *Phaidon*, *Legile*, *Epinomis*, *Omul politic* conțin toate, fie în mod programatic, fie doar în trecere, referințe cosmologice capabile de a configura un sistem platonician al lumii. Ne vom ocupa de două dintre aceste dialoguri.

În *Phaidros*, la 247 a, procesiunea cosmică a celor doisprezece zei poate fi trecută prin mai multe grile interpretative. Hestia, care nu ia parte la periplul celorlalți zei, conducători de care, rămânând în sălașul zeiesc, reprezintă fie imobilitatea Pământului, fie a Focului central al lui Philolaos¹.

Sistemul astronomic al lui Philolaos², pitagoreic din secolul V î. Chr., contemporan cu Socrate, susține că lumea este una și principiul ordinii ei se află în centrul său. În centrul sferei Universului se găsește un foc imobil numit cămin (gr. *hestia*). Justificarea acestei poziționări ne este expusă de Aristotel, *De caelo*, II, 13: corpul cel mai nobil se găsește în locul cel mai nobil; focul este mai nobil decât pământul; locurile terminale sunt mai nobile decât cele intermediare; locurile terminale sunt spațiul extrem și centrul. Așadar, există atât un foc central (cămin al Universului, casa a lui Jupiter, mamă a zeilor, altar, măsură a naturii), cât și un foc din înalt (*anōthen pyr*) aflat la extrema universului. Spațiul intermediar focurilor este divizat în trei zone concentrice. Regunea întâi, numită Olimp, este vecină focului superior. Aici elementele se găsesc în stare pură. Este locul stelelor fixe. Regiunea a doua, numită Lumea (*Kosmos*) cuprinde cele șapte planete (inclusiv Soarele și Luna), care se învârt în jurul focului central. Regiunea a treia, numită Cerul (*Ouranos*), este zona în care se găsesc lucrurile supuse generării, deoarece conține corpuri formate din amestecuri de elemente. Pământul efectuează în jurul focului central o mișcare dinspre Occident în Orient. Philolaos postulează și existența unui Contra-Pământ (*Antichton*) probabil din rațiuni aritmo-logice, zece fiind un număr perfect care trebuia să dea seama de zece corpuri celeste (sfera fixelor, cele șapte planete, Pământul și *Antichtonul*).

Dincolo de omonimia dintre zeița stabilă a mitului platonician și focul central al lui Philolaos, totuși, diferența numerică – zeii lui Platon sunt doisprezece pe când sferile lui Philolaos doar zece³ – ne oprește să gândim congruența celor două sisteme.

O interpretare mai adecvată pare a fi oferită de Ioan Philopon⁴ care asociază cele patru elemente sferelor planetare. Așa cum dodecaedrul regulat are doisprezece fețe, la fel

¹ Jean-Pierre Vernant, în *Mit și gândire în Grecia antică*, p. 193 susține prima variantă ("Punct fix, centru pornind de la care se organizează și se orientează spațiul uman, Hestia se va putea identifica, pentru poeți și filosofi, cu pământul, imobil în mijlocul cosmosului."), trimițând la un fragment al lui Euripide în care se face o suprapunere între Mama-Glie și Hestia.

² cf. Duhem, Pierre, *Le système du Monde, Histoire des doctrines cosmologiques de Platon a Copernic*, vol. I, Librairie scientifique A. Hermann et fils, Paris, 1913, pp. 11-21.

³ v. și G. Liiceanu, nota 58, *Phaidros*, Opere IV.

⁴ P. Duhem, *op. cit.*, nota 1, p. 39.

Universul este alcătuit din doisprezece globuri ce se cuprind unele pe altele, pământul, apa, aerul, focul sublunar, cele șapte orbite ale astrelor rătăcitoare și sfera stelelor fixe. Se pare însă, ne spune Pierre Duhem, că Platon nu a admis, asemenea lui Aristotel, existența unui foc sublunar, ci mai degrabă, pentru el, ca și pentru pitagoreicii din timpul lui, focul central situat în mijlocul Pământului este cel care constituia prima sferă⁵.

Astfel, prin înglobarea focului în interiorul Pământului, putem vorbi atât de un foc central cât și de o centralitate terestră în ordinea lumii.

Timaios, 36 b-d, Constituirea cercului identicului și cercului diferitului: “[...] Toată această compoziție a tăiat-o în două, de-a lungul ei, și – încrucișând cele două părți în mijlocul lor, asemenea literei X – le-a curbat pe fiecare în câte un singur cerc și a unit extremitățile fiecăruia astfel încât fiecare cerc să se închidă și să se întâlnească cu celălalt în punctul opus intersecției lor. Apoi le-a cuprins într-o mișcare circulară, uniformă, în jurul unui centru fix iar pe unul din aceste cercuri l-a făcut exterior și pe celălalt interior. El a hotărât ca mișcarea cercului exterior să fie cea a naturii identicului și mișcarea cercului interior – cea a naturii diferitului. Mișcării identicului – a dat un sens către dreapta pe direcția laturii, iar mișcării diferitului un sens către stânga pe direcția diagonalei. Dar supremație i-a dat mișcării identicului și uniformului, căci acesteia singură i-a îngăduit să fie nedivizată. În schimb, a divizat mișcarea internă de șase ori în șapte cercuri inegale [...]. El a orânduit ca cercurile să se miște în sensuri opuse unul față de altul, trei dintre ele având aceeași viteză, iar restul de patru având viteze diferite atât unele față de altele cât și față de celelalte trei, dar mișcându-se potrivit proporției.”⁶

Mișcarea identicului este mișcarea cerului stelelor fixe iar mișcarea diferitului, divizată în șapte, reprezintă mișcarea celor șapte planete, mișcare ce se produce în sens contrar sferei fixelor.

Ptolemeu, la începutul *Almagesti*, expune și el această viziune: în ceruri există două mișcări prime diferite, “[...] a doua mișcare, formată din mai multe părți și conținută de prima și cuprinzând toate sferile planetare, este purtată de prima, așa cum am spus, și se mișcă în jurul poliilor eclipticii în direcție opusă. Și acești poli ai eclipticii, fiind pe cercul ce efectuează prima revoluție – adică pe cercul desenat prin toți cei patru poli – sunt purtați împreună cu acesta cum este de așteptat.”⁷

Așadar, la Platon, mișcarea diurnă a sferei universului se explică prin mișcarea sferei stelelor fixe care antrenează și cercurile planetare în jurul centrului universului.

Găsim însă la 40 b,c un pasaj care pune în discuție această perspectivă: “Cât despre Pământ, doica noastră, și care se rotește împrejurul axei întinse de la un capăt la altul al lumii, Demiurgul l-a făcut paznic și făuritor al nopții și al zilei – primul și cel mai venerabil dintre zeii care s-au născut în lăuntrul cerului.”

Dacă Pământul se rotește în jurul axei sale atunci mișcarea diurnă se reduce la această rotație. Explicațiile sunt alternative: ori avem o mișcare a cerului stelelor fixe, ori o mișcare de rotație a Pământului. Nu credem că se poate accepta existența simultană a ambelor⁸. Traducerea românească a lui Cătălin Partenie redă grecescul *eillomenen* prin *se*

⁵ Modificarea sistemului lui Philolaos, realizată de urmașii acestuia, presupunea unirea Pământului și a Contra-Pământului ca două emisfere ale aceleiași sfere având în mijloc focul central.

⁶ Platon, *Timaios*, Opere VII, Ed. Științifică, București, 1993, 36 b-d.

⁷ Ptolemy, *The Almagest*, în *Ptolemy, Copernicus, Kepler*, ap. William Benton Publisher, art în *Encyclopaedia Britannica*, trad. de R. Catesby Taliaferro, Inc., Chicago, London, Toronto, 1952, pp. 12-14.

⁸ Opinie susținută de Cătălin Partenie, nota 87: “În ce privește Pământul, care se află în centrul universului (40 b-c), el participă la mișcarea cercului identicului (34 a, 36 e) dar are și o mișcare de rotație proprie (40 b).”

rotește. Nu este singura opțiune posibilă, *eillo* semnificând a se face ghem, a se aduna, a se strânge ca și a se rostogoli, a rula. Or, dacă optăm pentru prima serie de termeni, putem înțelege că Pământul este adunat în jurul axei lumii, că axa lumii trece prin mijlocul Pământului și nimic mai mult. Poziționat astfel, Pământul poate să rămână într-o imobilitate absolută.

Aristotel, primul comentator al pasajului, pare să fi înțeles că potrivit lui Platon, Pământul efectuează o mișcare de rotație. “Unii spun că Pământul, așezat în centru, oscilează și se mișcă în jurul axei întinse de-a lungul Totului, cum este scris în Timaios.”⁹ Autoritatea de care s-a bucurat Aristotel a determinat ca un mare număr de filosofi din antichitate să adopte această interpretare. Pierre Duhem respinge însă categoric că aceasta este viziunea Stagiritului asupra textului platonician: “Este probabil că Aristotel nu i-a atribuit niciodată lui Platon ipoteza mișcării diurne a Pământului, ipoteză care ar exclude întreaga astronomie a lui Timaios, care ar dezminții formal învățământul altor dialoguri¹⁰.”¹¹ Ca să înțelegem corect ce spune Aristotel, trebuie să citim fragmentul astfel: unii spun că “Pământul, așezat în centru, oscilează și se mișcă în jurul axei întinse de-a lungul Totului, cum este scris în Timaios.” Astfel, ideea rotației Pământului îi este atribuită lui Platon, nu de către Aristotel, ci, de către acei *unii* a căror opinie este prezentată¹².

Totuși, rămâne neexplicat faptul, cum, în absența mișcării de rotație, Pământul generează ziua și noaptea (Timaios 40 c).

Trebuie să convenim, așadar, împreună cu traducătorul în română al lui Timaios că, “din cauza obscurității textului grec, descrierea mișcărilor ce au loc în univers este extrem de dificilă.”

Bibliografie

- Platon, *Timaios*, Opere VII, trad. Cătălin Partenie, Ed. Științifică, București, 1993.
 Platon, *Phaidros*, Opere IV, trad. Gabriel Liiceanu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
 Platon, *Phaidon*, Opere IV, trad. Manuela Tecușan, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
 Ptolemy, *The Almagest*, în *Ptolemy, Copernicus, Kepler*, trad. R. Catesby Taliaferro, William Benton Publisher, Encyclopaedia Britannica, Inc., Chicago, London, Toronto, 1952.
 Aristote, *Du ciel*, trad Paul Moraux, Les Belles Lettres, Paris, 1965.
 Aristotele, *De caelo*, trad. Oddone Longo, Ed. Sansoni, Firenze, 1961.

⁹ Aristote, *Du ciel*, II,13, 293 b, Les Belles Lettres, 1965, trad Paul Moraux.

¹⁰ O spune clar și *Phaidon*, 109 a: “Ei bine, convingerea mea este, în primul rând, că, dacă pământul se află în centrul lumii și este rotund, aunci el nu are nevoie, ca să nu cadă, nici de aer, nici de vreo altă asemenea constrângere. Ca să-l rețină, suficient este faptul că, în toate direcțiile sale, cerul este identic cu sine însuși; precum și propria stare de echilibru a Pământului. Căci un obiect echilibrat așezat în centrul unui mediu omogen nu are cum să se deplaseze, nici cu mult, nici cu puțin, în nici o direcție: aflându-se într-o stare de indiferență, va rămâne neclintit.”

¹¹ P. Duhem, *op. cit.*, p.88.

¹² traducerea italiana a lui De caelo se situează aproape de soluția propusă de Duhem, introducând în text ghilimele. Chiar dacă acestea vizează o porțiune mai restrânsă decât cea propusă de Duhem, se salvează faptul că *Timaios* nu susține rotația Pământului: “*Alcuni invece dicono che essa (Pământul) e posta al centro, e si muove rivolgendosi intorno al <<polo teso attraverso il Tutto>>, com'è scritto nel Timeo.* Aristotele, *De caelo*, trad. Oddone Longo, Ed. Sansoni, Firenze, 1961.

-
- Duhem, Pierre, *Le systeme du Monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*, vol. I, Librairie scientifique A. Hermann et fils, Paris, 1913.
- Vernant, Jean-Pierre, *Mit și gândire în Grecia antică*, Ed. Meridiane, 1995.